

શિક્ષણ સ્નાતકના તાલીમાર્થીઓ માટે સામાજિક વિજ્ઞાન પદ્ધતિમાં પ્રશ્નબેંકની રચના અને અજમાયશ

ડૉ. છતાભાઈ એન. ભીંસરા
એસો. પ્રોફેસર,
શિક્ષણ મહાવિદ્યાલય, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ

૧. પ્રસ્તાવના

પ્રવર્તમાન યુગમાં સમગ્ર વિશ્વને હરણફાળ ભરી છે. આજ માનવી વિશ્વમાનવી બન્યો છે. માનવીની વિકાસયાત્રામાં શિક્ષણનો અમૂલ્ય ફાળો આપણે અવગણી શકીએ એમ નથી. આજનું શિક્ષણ માત્ર પરીક્ષાલક્ષી નથી રહ્યું. માતા-પિતા બાળકોના સર્વાંગી વિકાસની અપેક્ષા શાળા પાસે રાખે છે. આ માટે જ આધુનિક યુગમાં ચીલાચાલું શિક્ષણ પ્રત્યે વિદ્યાર્થીઓને જાગૃત કરવા માટે તેમજ પરીક્ષામાં સારી સફળતા મેળવવા માટે સહાયરૂપ થઈ શકે તે હેતુથી શિક્ષકે નવીન પ્રયુક્તિ વિશે વિચારવું પડશે. આધુનિક દશકામાં પ્રાથમિક શિક્ષણથી માંડીને ઉચ્ચ શિક્ષણના દરેક ક્ષેત્રમાં ભારે પરિવર્તન થયું છે. અને નવા નવા કાર્યક્રમો શાળા કક્ષાએ દાખલ કરવામાં આવે છે. પરિણામે શિક્ષક સ્કૂલમાં શિક્ષણ કાર્ય સાથે ઘણી બધી અન્ય પ્રવૃત્તિમાં રોકાયેલો રહે છે. પરિણામે શિક્ષકો શિક્ષણકાર્યમાં પુરતો સમય નથી આપી શકતા. આ સમયે વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષકની ગેરહાજરીમાં પણ અભ્યાસ કરી શકે તેવી પ્રયુક્તિઓનું નિર્માણ કર્યું છે. જેમાં અભિકમિત અધ્યયન, સ્વાધ્યાય પદ્ધતિ વગેરે આ નવિન પદ્ધતિઓને સ્પર્શતી એક નવિન બાબત કે જેમાં પ્રશ્ન બેંકનો સમાવેશ કરી શકાય. આજના વિદ્યાર્થીને ઉચ્ચ અભ્યાસમાં દાખલ થવા સરકારી નોકરી મેળવવા કે સારી સંસ્થામાં જોડાવા માટે સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષામાંથી પસાર થવું જ પડે છે અને દરેક સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષામાં સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયના પ્રશ્નોનું સ્થાન મહત્વ છે પરિણામે સંશોધકે પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં સામાજિક વિજ્ઞાન વિષયમાં બહુ વૈકલ્પિક પ્રશ્ન બેંકની રચના કરવાનું કાર્ય હાથ ધરેલ હશે.

૨. સમસ્યા કથન

શિક્ષણ સ્નાતકના સામાજિક વિજ્ઞાન પદ્ધતિ સાથે તાલીમ મેળવતા વિદ્યાર્થીઓ માટે પાઠ્યક્રમ આધારિત તમામ પ્રકરણને આધારે વિવિધ પ્રકારની યથાર્થ કલમો તૈયાર કરી પ્રશ્નબેંકની સંરચના કરેલ હોય.

૩. અભ્યાસનું મહત્વ

પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં હાથ ધરાતું સંશોધન કોને કોને ઉપયોગી થશે તેમાંથી કોઈ નવી બાબત જાણવા મળશે કે કેમ ? વગેરે જેવી બાબતોને આધારે તેનું મહત્વ પ્રસ્થાપિત થાય છે. પ્રસ્તુત અભ્યાસનું મહત્વ આ પ્રમાણે રહેશે.

૩.૧ વિદ્યાર્થીઓને

- શિક્ષણ સ્નાતકના તાલીમાર્થીઓને પરીક્ષામાં પુછાતા બહુવૈકલ્પિક પ્રશ્નોની જાણકારી મળશે.
- પ્રશ્નબેંકના પ્રશ્નોની મદદથી સામાજિક વિજ્ઞાન પદ્ધતિનું અધ્યયન વધુ અસરકારક રીતે કરી શકશે.
- પ્રશ્નબેંક સ્વઅધ્યયન માટે પ્રેરણા સ્ત્રોત બનશે.
- સામાજિક વિજ્ઞાન પદ્ધતિના દરેક એકમના મુદ્દાનો કયા દૃષ્ટિકોણથી અભ્યાસ કરવો તેનો ખ્યાલ આવશે.

૩.૨ શિક્ષકોને

- વર્ગખંડનું શિક્ષણ અસરકારક બનાવવામાં અને વિદ્યાર્થીઓનું મૂલ્યાંકન કરવામાં થશે.
- ઓછા અનુભવવાળા શિક્ષકોને વસ્તુનિષ્ઠ પ્રશ્નપત્ર રચવાની મુશ્કેલીઓ નિવારવા ઉપયોગી બનશે.
- શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓનું મૂલ્યાંકન સરળ અને ઝડપથી કરી શકશે.

૩.૩ અન્ય

- સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાઓ ઈ, ઈ, જી, ઈ, ઈ વગેરેની તૈયારી માટે પ્રસ્તુત પ્રશ્નબેંક પરીક્ષા આપનાર સ્પર્ધકને માર્ગદર્શકરૂપ બની રહેશે.
- સામાજિક વિજ્ઞાન પદ્ધતિમાં સચોટ માહિતી મેળવવા માંગતા દરેક વ્યક્તિને પ્રસ્તુત પ્રશ્નબેંક માર્ગદર્શકરૂપ બની રહેશે.
- ભવિષ્યમાં આ પ્રકારની પ્રશ્નબેંક રચવા ઈચ્છતા ભાવિ સંશોધકોને પ્રસ્તુત અભ્યાસ માર્ગદર્શકરૂપ બની રહેશે.

૪. અભ્યાસના હેતુઓ

પ્રસ્તુત અભ્યાસના હેતુઓ આ પ્રમાણે છે.

૧. શિક્ષણ સ્નાતકના સામાજિક વિજ્ઞાન પદ્ધતિના તાલીમાર્થીઓ માટે પાઠ્યક્રમ આધારિત પ્રશ્નબેંકની રચના કરવી.
૨. શિક્ષણ સ્નાતકના તાલીમાર્થીઓ માટે રચાયેલી પ્રશ્ન બેંકની અજમાયશ કરવી.
૩. શિક્ષણ સ્નાતકના તાલીમાર્થીઓ એ પ્રશ્નબેંકમાં મેળવેલ પ્રાપ્તિઓની વિવિધ ચલો જેવાં કે વિસ્તાર, જાતિ અને જ્ઞાતિના સંદર્ભમાં અસર તપાસવી.

૫. અભ્યાસની ઉત્કલ્પનાઓ

૧. અનામત અને બિનઅનામત શિક્ષણ સ્નાતકના તાલીમાર્થીઓએ પ્રશ્નબેંકમાં મેળવેલ પ્રાપ્તિઓની સરાસરી વચ્ચે કોઈ સાર્થક તફાવત નહીં હોય.
૨. ગ્રામ્ય અને શહેરી વિસ્તારના શિક્ષણ સ્નાતકના તાલીમાર્થીઓએ પ્રશ્નબેંકમાં મેળવેલ પ્રાપ્તિઓની સરાસરી વચ્ચે કોઈ સાર્થક તફાવત નહીં હોય.
૩. છોકરા અને છોકરી શિક્ષણ સ્નાતકના તાલીમાર્થીઓએ પ્રશ્નબેંકમાં મેળવેલ પ્રાપ્તિઓની સરાસરી વચ્ચે કોઈ સાર્થક તફાવત નહીં હોય.

૬. અભ્યાસની મર્યાદાઓ

માત્ર બહુવૈકલ્પિક પ્રકારના પ્રશ્નોનો જ સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે.

શિક્ષણ સ્નાતકના સામાજિક વિજ્ઞાનની અભ્યાસ પદ્ધતિ સાથે અભ્યાસ કરતા તાલીમાર્થીઓ પૂરતું સીમિત રહેશે. પ્રસ્તુત પ્રશ્નબેંકની અજમાયશ અમદાવાદ જિલ્લાની શિક્ષણ સ્નાતકની કોલેજોમાં સામાજિક વિજ્ઞાનના તાલીમાર્થીઓ ઉપર કરવામાં આવેલ હશે.

૭. પારિભાષિક શબ્દોની સમજ

૭.૧ પ્રશ્નોની સંરચના

સારી કલમો એ ઉત્તમ પ્રશ્નબેંકની પાયાની જરૂરીયાત છે. પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં શિક્ષણ સ્નાતકના તાલીમાર્થીઓના સામાજિક વિજ્ઞાન પધ્ધતિના પાઠ્યક્રમ આધારિત બધા જ મુદ્દાઓને આધારે ભાષાકીય દૃષ્ટિએ સ્પષ્ટ અને અસંદિગ્ધ કલમો રચવામાં આવેલ હશે.

૭.૨ બહુવૈકલ્પિક પ્રશ્નો

બહુવૈકલ્પિક પ્રશ્નો એટલે અનાત્મલક્ષી કલમો, અંગ્રેજી ભાષામાં જેને Objective Questions કહે છે આમાં ચાર વિકલ્પો આપેલા હોય છે. ઉત્તરદાતાએ પ્રત્યેક પ્રશ્નનો ઉત્તર આ ચાર વિકલ્પોમાંથી એકની પસંદગી કરી આપવાની હશે.

૭.૩ પ્રશ્નબેંક

કોઈપણ વિષયને અનુરૂપ વિવિધ પ્રકારના પ્રશ્નોના સમૂહ કે જેમાં પ્રત્યેક પ્રશ્ન માટે આવશ્યક માહિતી હોય તેને પ્રશ્નબેંક કહે છે.

૭.૪ રચના

રચના એટલે રચવું તે રચના કરવી કે બનાવવું ૧૮૫૫ (સંક્ષિપ્ત ભગવદ્ગૌમંડળ)

૭.૫ અજમાયશ

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં બહુવૈકલ્પિક પ્રશ્નબેંક વિદ્યાર્થીઓને આપીને તેનો પ્રતિચાર મેળવવામાં આવે તેને અજમાયશ કહે છે.

૮. અભ્યાસના ચલ

સારણી ૧: અભ્યાસમાં સમાવિષ્ટ ચલની સારણી

ક્રમ	ચલ	કક્ષા
૧	જાતિ	કુમાર/કન્યા
૨	વિસ્તાર	ગ્રામ્ય/શહેરી
૩	કેટેગરી	અનામત/બિનઅનામત

૯. અભ્યાસની પધ્ધતિ

પ્રસ્તુત અભ્યાસ એ વર્ણનાત્મક અભ્યાસ પધ્ધતિ પૈકી ધોરણાત્મક સર્વેક્ષણ પ્રકારે હાથ ધરવામાં આવેલ. આમ આ અભ્યાસ પધ્ધતિ સર્વેક્ષણ અભ્યાસ પધ્ધતિ કહી શકાય.

૧૦. વ્યાપવિશ્વ

માહિતી મેળવવાના હેતુથી જેમાંથી પ્રતિનિધીરૂપ નાનો ભાગ પસંદ કરવામાં આવે છે તેમજ જેના વિશે તારણો તારવવામાં આવે છે તે સમગ્ર જૂથને વ્યાપવિશ્વ કહે છે. પ્રસ્તુત અભ્યાસના વ્યાપવિશ્વમાં હેમચંદ્રાચાર્ય ઉ.ગુ.યુનિ. સંલગ્ન અમદાવાદ જિલ્લાની કોલેજોમાં શૈક્ષણિક વર્ષ ૨૦૧૫-૨૦૧૬ દરમિયાન શિક્ષણ સ્નાતકના તાલીમાર્થીઓનો સમાવેશ થયેલો હશે.

૧૦.૧ નમૂનાની પસંદગી

જેના માટે જેના પર સંશોધન કરવાનું હોય છે તે બધા પાસેથી માહિતી મેળવવી મુશ્કેલ બને છે અને વળી જરૂરી પણ નથી આથી જરૂરી એકમોના નમૂનો પસંદ કરવો એ સંશોધન પ્રક્રિયાનું આગવું સોપાન છે.

૧. પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં સંશોધકે ઝૂમખા પ્રકારનો નમૂનો પસંદ કરેલ છે.

૧. પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં સંશોધકે અમદાવાદ જિલ્લાની ૧૫ કોલેજો પસંદ કરેલ છે.

૨. આમ, પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં સંશોધકે ઝૂમખા નમૂના પદ્ધતિ દ્વારા વિદ્યાર્થીઓની નમૂના પસંદગી કરવામાં આવેલ છે. અહીં નમૂના રૂપે ૩૮૯ વિદ્યાર્થીઓને પસંદ કરવામાં આવેલ છે.

૩. ઉપરોક્ત ૩૮૯ વિદ્યાર્થીઓને સહેતુક નમૂના સ્વરૂપે પસંદ કરવામાં આવેલ છે.

૧૧. અભ્યાસનું ઉપકરણ

સંશોધન અભ્યાસના હેતુઓ અનુસાર આવશ્યક માહિતી એકત્ર કરવાના સાધનને ઉપકરણ કહે છે. અભ્યાસની ઉત્કલ્પના ચકાસવા કે પ્રશ્નોના ઉત્તર મેળવવા માટે ઉપકરણનો ઉપયોગ કરવો પડે છે. આના માટે સંશોધકો અભ્યાસ માટે ઉચિત એવા ઉપકરણને નક્કી કરે છે અને જો સાધન પ્રાપ્ત ન હોય તો સંશોધક ઉપકરણની રચના કરે છે. પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં સંશોધકે સામાજિક વિજ્ઞાન પદ્ધતિમાં પ્રશ્નબેંકની રચના અને અજમાયશ ઉપર ઉપકરણ તૈયાર કર્યું છે.

૧૧.૧ પ્રશ્નબેંકની રચનાનું આયોજન

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં અભ્યાસકનો મુખ્ય હેતુ વિદ્યાર્થીઓને સા.વિજ્ઞાન વિષયનું જ્ઞાન ચકાસવા માટે પ્રશ્નબેંકની રચના અને અજમાયશ કરવાનો હશે. આ પ્રશ્નબેંક દ્વારા TAT, ની Exam આપનાર વિદ્યાર્થીઓને સારું એવું માર્ગદર્શન મળી રહે તે મુખ્ય હેતુ હતો. હાલમાં ભારતમાં ઘણી યુનિવર્સિટીઓમાં વિવિધ વિષયોની પ્રશ્નસંચયિકા ઉપલબ્ધ છે. ઈ.સ. ૧૯૭૬માં દક્ષિણ ગુજરાત યુનિવર્સિટીમાં પરીક્ષા સુધારણા એકમોની સ્થાપના થઈ હતી જેના વડે વિજ્ઞાન, વાણિજ્ય અને વિનયન વિદ્યાશાખાના વિવિધ વિષયોની પ્રશ્ન સંચયિકા તૈયાર કરવામાં આવી હશે. આ ક્ષેત્રમાં સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી અને ભાવનગર યુનિવર્સિટી એ સારા પ્રયત્નો હાથ ધર્યો છે. જેના દ્વારા પ્રશ્નસંચયિકાના સોપાનોને ધ્યાનમાં રાખી અભ્યાસકે પ્રશ્નબેંકની રચનામાં વિષયવસ્તુ પૃથક્કરણ, કલમ સંરચના, પ્રશ્નોનું પ્રારંભિક સ્વરૂપ અને પ્રશ્નોની યોગ્યતા જેવા સોપાનોનો સમાવેશ થયેલો છે.

૧૧.૨ પ્રશ્નબેંકના પ્રશ્નપ્રકારની પસંદગી

અહીં બહુવિકલ્પવરણી પ્રકારના પ્રશ્નોની રચના કરવાનું નક્કી કર્યું હતું. બહુ વિકલ્પવરણી પ્રશ્નો અંગે મહત્વની બાબતો આ મુજબ છે.

૧. વિકર્ષકો આકર્ષક હોવાને લીધે વિદ્યાર્થીઓને સાચાં ઉત્તર ઓળખવામાં વધારે વિચાર કરવો પડે છે.

૨. ઓછામાં ઓછા ત્રણ વિકલ્પો આપવા જરૂરી ગણાય. આથી સાચા ઉત્તર જાણનાર સિવાયના વિદ્યાર્થીઓ આ વિકર્ષકો પ્રત્યે લલચાય.

૩. સાચા ઉત્તર વિકલ્પમાં A, B, C, D એક સરખા પ્રમાણમાં રહે છે તે ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ.

૪. એક કરતાં વધુ વિકલ્પો સાચા ન હોય તેવી ખાસ કાળજી લેવી જોઈએ.

૫. પરીક્ષાર્થીઓની વચકક્ષાને અનુરૂપ શબ્દપ્રયોગ અને વાક્યરચના કરવી જોઈએ.

આમ, ઉપરોક્ત મુદ્દાઓને ધ્યાનમાં રાખી અભ્યાસકે પ્રશ્નબેંક માટે અનાત્મલક્ષી બહુવિકલ્પ વરણી પ્રકારનાં પ્રશ્નોની રચના કરેલી છે.

૧૨. માહિતી એકત્રીકરણની પ્રયુક્તિ અને પૃથક્કરણની રીત

૧૨.૧ માહિતીનું એકત્રીકરણ

નમૂના તરીકે શિક્ષણ સ્નાતકના તાલિમાર્થીઓને આ પ્રશ્નબેંક આપવામાં આવી છે. અને તેમની પાસેથી માહિતી મેળવવામાં આવી છે. આ માટે સંશોધકે નમૂનામાં પસંદ થયેલ કોલેજોમાં જઈને આચાર્યશ્રીની મંજૂરી મેળવવામાં આવી છે. તેમજ આચાર્યશ્રી તથા અન્ય તજજ્ઞો પ્રસ્તુત પ્રશ્નબેંકનો હેતુ સમજાવ્યા, બાદ વિદ્યાર્થીઓએ આ પ્રશ્નબેંક કેવી રીતે ભરવી તે વિશે સૂચનાઓ આપીને વિદ્યાર્થીઓને પ્રશ્નબેંકમાં કુલ ૧૦૦ પ્રશ્નોમાંથી બધા જ પ્રશ્નો પસંદ કરવામાં આવ્યા હતા અને તેના માટે ૬૦ મિનિટનો સમય આપવામાં આવ્યો છે.

૧૨.૨ માહિતીનું પૃથક્કરણ

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં સંશોધક દ્વારા રચવામાં આવેલી પ્રશ્નબેંકની યોગ્યતા તપાસવા માહિતીનું પૃથક્કરણ વિદ્યાર્થીઓ પ્રતિયારોના ગુણાંકનના આધારે કરવામાં આવશે. પ્રશ્નબેંકની રચના થયા બાદ તૈયાર થયેલ ૧૦૦ પ્રશ્નોની ૩૮૯ વિદ્યાર્થીઓ પર અજમાયશ કરી પ્રાપ્તકોને SPSS સોફ્ટવેરમાં નાખી પૃથક્કરણ અને અર્થઘટન કરવામાં આવ્યું અને પૃથક્કરણ અને અર્થઘટન કસોટી દ્વારા કરેલ છે.

૧૩. અભ્યાસનાં તારણો

તારણો એ અભ્યાસ કાર્યની ફળશ્રુતિ છે. તે સામાન્યજ્ઞાનના અભ્યાસને અંતે મળેલા માહિતીના પૃથક્કરણ અને અર્થઘટનને આધારે નીચેના તારણો રજૂ કર્યો છે.

૧. શિક્ષણ સ્નાતકના તાલીમાર્થીઓ એ પ્રશ્નબેંકમાં મેળવેલ પ્રાપ્તકોની સરાસરી પરથી જણાય છે કે સામાજિક વિજ્ઞાનની પ્રશ્નબેંકમાં અનામત તાલીમાર્થીઓ કરતા બિન અનામત તાલીમાર્થીઓ આગળ જોવા મળે છે.
૨. શિક્ષણ સ્નાતકના તાલીમાર્થીઓ એ પ્રશ્નબેંકમાં મેળવેલ પ્રાપ્તકોની સરાસરી પરથી જણાય છે કે સામાજિક વિજ્ઞાનની પ્રશ્નબેંકમાં ગ્રામ્ય કરતા શહેરી તાલીમાર્થીઓ આગળ જોવા મળે છે.
૩. શિક્ષણ સ્નાતકના તાલીમાર્થીઓ એ પ્રશ્નબેંકમાં મેળવેલ પ્રાપ્તકોની સરાસરી પરથી જણાય છે કે સામાજિક વિજ્ઞાનની પ્રશ્નબેંકમાં છોકરા કરતાં છોકરી તાલીમાર્થીઓ આગળ જોવા મળે છે.

૧૪. શૈક્ષણિક ફલિતાર્થ

પ્રસ્તુત અભ્યાસના અંતે અભ્યાસક આ પ્રમાણેની ભલામણો કરે છે.

- અધ્યાપકોએ રોજબરોજની બનતી ઘટનાઓ પાછા રહેલા સામાજિક વિજ્ઞાનથી તાલીમાર્થીઓને વાકેફ કરવા જોઈએ.
- અધ્યાપકોએ શિક્ષણકાર્ય કરતી વખતે રોજીદા જીવન વ્યવહારમાં ઉપયોગી હોય તેવા સામાજિક વિજ્ઞાનની માહિતીથી તાલીમાર્થીઓને વાકેફ કરવા જોઈએ.
- શિક્ષણ સ્નાતકના તાલીમાર્થીઓનું સામાજિક વિજ્ઞાનના પાઠ્યપુસ્તકનું જ્ઞાન વધારવા માટે કોલેજમાં પ્રાર્થના સભામાં તેને લગતાં પ્રશ્નોની પ્રશ્નોત્તરી જેવી પ્રવૃત્તિનું આયોજન કરવું જોઈએ.
- કોલેજની અંદર સામાજિક વિજ્ઞાન પધ્ધતિમાં ક્વીઝ સ્પર્ધાનું આયોજન કરવું જોઈએ.

- કોલેજની અંદર સામાજિક વિજ્ઞાન પધ્ધતિમાં વિવિધ સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાઓ ટેસ્ટ વગેરેનું આયોજન કરવું જોઈએ.
- તાલીમાર્થીઓને સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાનું મહત્વ અને મૂલ્યની જાણકારી આપી તે માટે તૈયારી કરવા માટે પ્રોત્સાહન પૂરું પાડવું જોઈએ.

સંદર્ભસૂચિ

૧. ઉચાટ, ડી.એ. (૨૦૦૯). શિક્ષણ અને સામાજિક વિજ્ઞાનોમાં સંશોધનનું પધ્ધતિશાસ્ત્ર. રાજકોટ : શિક્ષણશાસ્ત્ર ભવન, સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી
૨. ભગવતસિંહજી ભગવદ્ગોમંડળ. (૧૯૫૫). રાજકોટ : પ્રવિણ પ્રકાશન
૩. કાનાવી, વી.એમ. (૧૯૬૬). શ્રેણી નવના વિજ્ઞાન વિષયના વિદ્યુત પ્રવાહના એકમ પર પ્રશ્ન સંચયિકાની રચના અને અજમાયશ. એમ.એડ્. રાજકોટ : સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી.
૪. સમાજવિદ્યાનું અભિનવ અધ્યાપન નિરવ પ્રકાશન. (બી.એડ્.) અમદાવાદ